

КУЛЬТУРА МОВИ В УКРАЇНСЬКОМУ СУСПІЛЬСТВІ

УДК 811.161.2

Н. М. Карікова

КУЛЬТУРА УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ В КОНЦЕПЦІЇ ВАСИЛЯ СІМОВИЧА

У статті висвітлено погляди на культуру української мови знаного науковця Василя Сімовича. Проаналізовано більше десяти праць мовознавця, присвячених виокремленій проблемі, на основі чого зроблено спробу вибудувати цілісну й взаємопов'язану концепцію.

Ключові слова: Василь Сімович, культура української мови, система поглядів / концепція.

В статье представлены взгляды известного ученого Василия Симовича на культуру украинского языка. Проанализировано более десяти работ языковеда, посвященных указанной проблеме, на основе чего сделана попытка выстроить целостную и взаимосвязанную концепцию.

Ключевые слова: Василий Симович, культура украинского языка, система взглядов / концепция.

The views of well-known scholar Vasyl Simovych on the standardization of the Ukrainian language is illuminated in this article. More than ten articles is analyzed. An integrated and coherent concept had been built.

Keywords: Vasyl Simovych, the standardization of the Ukrainian language, belief system / concept.

Василь Сімович – знаний український філолог, громадський і культурний діяч, який усе своє свідоме життя присвятив дослідженню й популяризації рідної мови, а також усьому тому, що було до мови дотичне. Він вивчав мову українських письменників (особливо ґрунтовно дослідив шевченківську мову, а з Лесею Українкою, Іваном Франком, Михайлом Коцюбинським листувався), перекладав українською мовою класиків світової літератури (М. Гоголя, Л. Толстого та ін.), редагував численні газети, часописи, книжки для молоді, брав активну участь у роботі Правописної комісії (Харків, 1927 р.) тощо. Як влучно

зауважила Л. Ткач, «хто обирав тоді шлях філолога, мусив ще долучатися й до редакторства і перекладацтва, публіцистики, бути організатором громадського життя і педагогом, поєднуючи в собі аристократизм почувань з виснажливою працею чорнороба від культури» [10, с. 19]. Але найперше – В. Сімович був учителем. Він викладав українську мову і літературу в Чернівецькій учительській семінарії, пізніше читав курси з історії української мови та літератури в таборах Австрії та Німеччини українським військовополоненим, згодом, після повернення до Львова, навчав студентів, працюючи завідувачем кафедри української мови, а потім і деканом філологічного факультету Львівського університету. Своїм учителем його вважали такі авторитетні й знані лінгвісти, як Юрій Шевельов та Олекса Горбач.

Зрозуміло, що В. Сімович, як ніхто інший, усвідомлював важливість і значення культури української мови для існування та збереження нації. Очевидно, що незалежно від рівня розвитку суспільства, питання мовної культури завжди залишається в категорії актуальних і вкрай важливих, від правильного розв'язання якого (маємо на увазі мовну політику держави, статусне й корпусне планування мови і т. ін.) залежить майбутнє будь-якої нації.

Мета статті – вибудувати цілісну й взаємопов'язану систему поглядів В. Сімовича на культуру української мови. Для цього потрібно виконати такі завдання:

- дослідити спеціальні мовознавчі розвідки науковця, у яких виокремлено досліджуване питання;
- укласти його погляди на культуру української мови в цілісну систему.

Мовознавчий доробок В. Сімовича в цілому і в ділянці культури української мови зокрема досліджувало багато лінгвістів (П. Ковалів, Ю. Шевельов, О. Горбач, Л. Ткач, Ф. Погребенник, М. Білоус, З. Терлак та ін.), проте наукових розвідок, де була б викладена цілісна система поглядів В. Сімовича на питання мовної культури, у сучасній лінгвістиці бракує.

Названій темі мовознавець присвятив близько десяти спеціальних розвідок. Перша стаття «Хто у нас знає мову» була надрукована в періодичному виданні «Буковина» в 1907 році. Ґрунтовна Сімовичева праця «На теми мови» побачила світ 1924 року. Ще через десять років, у 1934 році, з-під пера В. Сімовича вийшло

одразу шість розвідок: «Жінка і культура мови»; «"Великоукраїнські" вислови»; «Дещо про нашу купецьку мову»; «Наша товариська мова»; «Рідна мова й інтелектуальний розвій дитини»; «Один гін і сто перепон». У 1942 році вийшла друком стаття «Театр і культурна мова». Не можна не зарахувати до цього циклу й дві передмови, написані В. Сімовичем до лінгвістичних праць Олекси Сиявського: до «Порадника української мови» (1922) і до другого видання «Норм української літературної мови» (1941).

На основі уважного прочитання Сімовичевих праць можна вибудувати цілісну концепцію, або систему поглядів науковця на культуру української мови. В одній із названих розвідок В. Сімович виокремлює три взаємопов'язані чинники, від яких залежить майбутнє будь-якої нації. Цими чинниками є незалежність (за В. Сімовичем, «самостійність») народу, його рідна мова та національно-політична програма життя народу [7, с. 290]. Усе назване має безпосередній вплив на розвиток культури мови, і далі – на розвиток нації [7, с. 290–291]. Це, на нашу думку, в'яжеться з широким розумінням поняття мовної культури (див. прим. 1).

У вужчому розумінні (прескриптивний аспект) В. Сімович трактував *культуру мови* як «ортоепію», «нормалізацію форм», «синтаксичні явища», «семантику, фразеологію», тобто все те, що «творює мову» (див. прим. 2). Унормування тогочасної літературної мови було надзвичайно важливим питанням для В. Сімовича. Ця проблема постала перед ним іще від того часу, як він почав викладати українську мову та літературу в Чернівецькій учительській семінарії. У статті «Хто у нас знає мову» В. Сімович писав про «цілковиту анархію», що існувала тоді серед учителів: «Що було в одного добре, то в другого не дуже добре, у третього вже зовсім зле; те, що в одного було народнє, чисто народнє, те в другого неестетичне, вульгарне, у третього польонізм або германізм, що один признав доброю формою, бо, наприклад, так уживає більшість і то ліпших письменників, те у другого нечуване, у третього зле утворене, без логічних законів і т. д.» [9, с. 233]. У 1921 році вийшла друком «унікальна», за визначенням Ю. Шевельова, «Граматика української мови для самонавчання та в допомогу шкільній науці», що постала як результат десятирічної праці В. Сімовича-вчителя. Аналізуючи цю книжку, Ю. Шевельов писав, що ту нормалізаторську роботу, яку «звичайно виконували

безособові колективні комісії, установи і т. ін.», виконала «одна людина» [11, с. 6]. На увагу заслуговує і той факт, що В. Сімовичу було значно складніше це зробити, ніж його послідовникам, адже тоді, «коли Сімович писав свою граматику, всі норми ще тільки напрацьовувалися, а літературна мова була радше нагромадження діалектних різновидів» [11, с. 6].

Пізніше науковець публікує працю «На теми мови», де заторкує два «пекучі» питання: перше – це «величезний вплив законів московської мови» на мову гарних українських письменників, а далі й «на щоденну мову»; друге питання – неприйняття суспільством нових слів, «утворених у дусі народної мови» або «вигрібаних із народних низів чи з забуття», що В. Сімович називає консерватизмом [3, с. 38–39]. Показово, що вплив згаданої праці вченого на нормалізаторів 20-х років ХХ ст., зокрема О. Курило, а за нею на М. Сулиму, С. Смеречинського та ін., був безперечним, що підтверджують непоодинокі посилання, знайдені в численних працях цих мовознавців.

На думку В. Сімовича, культура мови має починатися з сім'ї, де батьки (головне матері) повинні прищеплювати дітям навички правильної, або літературної мови. Так, у статті «Жінка і культура мови» автор описує «невеличку сцену», свідком якої був, перебуваючи влітку 1906 року на лікуванні в санаторії під Віднем. Там же перебував на лікуванні звичайний віденський робітник на ім'я Франц, якого щодня відвідувала його дружина з діточками. Учений згадує: «Мати раз у раз поправляла дітей і наказувала, щоб вони висловлювалися поправно по-німецьки» [2, с. 271]. Із прикрістю і боєм він пише: «Я ні до того часу, ні після того, ні тепер – не чув іще, щоб українська мати не то щоб уважала, як сама говорить, але щоб поправляла мову своєї дитини, та наказувала їй, щоб висловлювалася як слід по-українському» [2, с. 271]. Схвально він висловлюється й про культуру мови чеських жінок, а також росіянок (щоправда, російських жінок передвоєнного покоління), чого не може сказати на адресу українок: «Брак такої культури серед нашого жіноцтва відбивається негативно на молодому поколінні. Хоч є після війни тут поступ, але ж у порівнянні з іншими народами ми з цього погляду залишилися дуже позаду» [2, с. 272] (див. прим. 3).

Далі, коли дитина підросте та піде до школи, належний рівень культури мови повинен бути в учителів. Проте якраз фахових педагогів, які б навчали дітей української мови, у гімназіях не було [9, с. 228–229]. «Звичайно фахового учителя нема, – писав В. Сімович, – української мови вчить хто-небудь» [9, с. 228]. На глибоке переконання науковця, середня школа має випускати молодь «зі справдішнім знанням мови, зі знанням граматики рідної мови, та граматики у модернім значінню сего слова», але для цього насамперед потрібно створити «солідну науку граматики української мови», «граматику живої мови» [9, с. 235]. І коли вже було закладено підвалини для створення такої науки, В. Сімович майже через тридцять п'ять років знову повертається до теми вчительства. У передмові до другого видання «Норм української літературної мови» (1941) О. Синявського, який, як відомо, присвятив свою працю українському вчителю, В. Сімович пристає на позицію колеги, що виявляється в таких його словах: «... хто-хто, а український вчитель повинен норми української літературної мови опанувати» [6, с. 303].

Однією із провідних засад навчання дітей у школі, за В. Сімовичем, має бути навчання рідною мовою. Цю думку науковець висловив у розвідці «Рідна мова й інтелектуальний розвій дитини» (див. прим. 4). Як зазначає В. Сімович, «кожна мова має свою характеристичну будову, свою власну прикметну їй словотворчість, окремі семантичні закони і зв'язану з ними образковість», і людина, використовуючи ті мовні закони, «вишукує для себе форми вислову» [7, с. 296]. Дитина дістає «цю форму» (тобто рідну мову) вже в батьківській хаті, «й саме на цій формі будується можливість її духового розвитку» [7, с. 296]. За словами філолога, «перенесення цієї форми на іншу, чи далеку, чи споріднену, – приневолює дітей засвоювати цю форму, а це сполучене з утратою часу» [6, с. 296]. Час, призначений на поступовий інтелектуальний розвиток дитини, витрачається на засвоєння нерідної мови, що призводить або до припинення того розвитку, або ж до «повної механізації» навчання в школі [див. 7, с. 296].

Статті 1942 року – «Наша товариська мова», «Один гін і сто перепон», «Театр і культурна мова» – є ілюстрацією розуміння

В. Сімовичем поняття культури мови на рівні мовлення (узусний аспект). Так, у розвідці «Наша товариська мова» науковець розглядає «своєрідні» етикетні мовні формули (за В. Сімовичем, «товариські вислови»), що їх здавна «на цілій Україні» вживають люди «при зустрічі, при вітаннях, прощаннях, перед їжею, після неї і т. д.» [4, с. 283]. Дослідник пише, «що кидаючи чомусь народні товариські вислови (нераз цілком непотрібно), ми витворюємо інтелігентську товариську мову – не на основі своїх мовних законів і не з духом української мови, а ліземо за чужими зразками» [4, с. 289]. У статті «Один гін і сто перепон» ідеться про «недбальство» та «неохайність» усного мовлення тогочасних галичан [5, с. 301]. Як зазначає В. Сімович, «взагалі мимоволі заражуєшся вражінням, що наші галицькі земляки щодо говореної мови скидаються на швейцарських німців, що писану мову культивують і культивують її досить поважно, а до говореної мови не прикладають ваги» [5, с. 301]. Про культурне слово, що має лунає з уст українських акторів сцени, ідеться у статті «Театр і культурна мова». Своєрідним закликом до дії звучать Сімовичеві слова: «Треба, щоб і в нас, як воно буває скрізь, і т е а т р зайнявся культурою слова, щоб і в нас, як і в інших народів, із дощок сцени лунала гарна, чиста, правильна літературна мова – і в вислові, і у висловах, в будові фраз, і в будові речень!» [8, с. 307].

Отже, перед нами постає цілісна взаємопов'язана система поглядів Василя Сімовича на культуру української мови, яка до того ж цілком узгоджується з сучасним багатоаспектним розумінням названого поняття. З упевненістю можемо стверджувати, що українці завжди будуть пам'ятати В. Сімовича як непересічну особистість, яка все своє свідоме життя присвятила вивченню, збереженню та піднесенню української мови на вищий культурний щабель.

ПРИМІТКИ

1. На нашу думку, у сучасному розумінні *мовної культури* можна виокремити три взаємопов'язані аспекти: 1) на рівні *мови* (широке розуміння) мовна культура усвідомлюється як державна мовна політика з наданням літературній мові статусу офіційної (що

дозволяє значно розширити сфери функціонування цього різновиду мови й закріпити досягнуті в процесі розвитку результати); до неї ж належить діяльність, спрямована на формування мовно-національної самосвідомості, на популяризацію рідної мови, на її захист, плекання тощо; 2) на рівні *язика* (прескриптивний аспект) мовна культура визначається як лінгвістична наука, що має за предмет норми літературної мови; якщо потрібно переглядає затверджені раніше літературні норми задля ефективнішого виконання мовою її комунікативної функції або й упроваджує нові норми; 3) на рівні *мовлення* (узусний аспект) мовна культура усвідомлюється як відтворення певним колом освічених мовців літературної мови (у процесі чого виявляється їх рівень засвоєння і володіння нормами літературної мови), або, іншими словами, це лінгвістична компетенція освічених мовців, що знаходить свій вияв у реальній комунікації [докладніше про це: 1].

2. В оригіналі В. Сімович висловився так: «Люди, що кричать про правописний хаос та роздирають собі роти над проблемою «один народ – один правопис», – над культурою самої мови ніколи не спиняються. Що сама орфоепія, що нормалізація форм, що синтаксичні явища, що семантика, фразеологія – що це все творить мову, не – правопис, про це ніхто й не думає» [2, с. 273].

3. І хоча В. Сімович пише про жінок Західної України, зокрема Галичини, проте його критичні слова можна було цілком прикласти й до культури мови жіноцтва Наддніпрянщини.

4. Професор Ю. Шевельов уважав згадану статтю дуже важливою «для розуміння загальномовознавчих поглядів Сімовича».

БІБЛІОГРАФІЧНІ ПОСИЛАННЯ

1. **Карікова Н.** Про багатоаспектність поняття мовної культури у співвідношенні з тріадою *мова – язик – мовлення* / Н. Карікова // Вісник філологічного факультету Харківського національного університету ім. Василя Каразіна: Сер. «Філологія». – Х., 2010. – Ч. 1. – № 910. – Вип. 60. – С. 360–365.
2. **Сімович В.** Жінка і культура мови / В. Сімович // Сімович В. Праці: у 2 т. – Чернівці: Книги – ХХІ, 2005. – Т. 1: Мовознавство; [упоряд. і передм. Л. Ткач.]. – С. 271–273.

3. **Сімович В.** На теми мови / В. Сімович. – Прага; Берлін: Нова Україна, 1924. – 45 с.
4. **Сімович В.** Наша товариська мова / В. Сімович // Сімович В. Праці: у 2 т. – Чернівці: Книги – ХХІ, 2005. – Т. 1: Мовознавство; [упоряд. і передм. Л. Ткач.]. – С. 283–289.
5. **Сімович В.** Один гін і сто перепон / В. Сімович // Сімович В. Праці: у 2 т. – Чернівці: Книги – ХХІ, 2005. – Т. 1: Мовознавство; [упоряд. і передм. Л. Ткач.] – С. 300–302.
6. **Сімович В.** Передмова до праці: Синявський О. Норми української літературної мови / В. Сімович // Сімович В. Праці: у 2 т. – Чернівці: Книги – ХХІ, 2005. – Т. 1: Мовознавство; [упоряд. і передм. Л. Ткач.]. – С. 303–304.
7. **Сімович В.** Рідна мова й інтелектуальний розвій дитини / В. Сімович // Сімович В. Праці: у 2 т. – Чернівці: Книги – ХХІ, 2005. – Т. 1: Мовознавство; [упоряд. і передм. Л. Ткач.]. – С. 290–299.
8. **Сімович В.** Театр і культурна мова / В. Сімович // Сімович В. Праці: у 2 т. – Чернівці: Книги – ХХІ, 2005. – Т. 1: Мовознавство; [упоряд. і передм. Л. Ткач.]. – С. 305–307.
9. **Сімович В.** Хто у нас знає мову / В. Сімович // Сімович В. Праці: у 2 т. – Чернівці: Книги – ХХІ, 2005. – Т. 1: Мовознавство; [упоряд. і передм. Л. Ткач.] – С. 228–235.
10. **Ткач Л.** Передмова / Л. Ткач // Сімович В. Праці: у 2 т. – Чернівці: Книги – ХХІ, 2005. – Т. 1: Мовознавство; [упоряд. і передм. Л. Ткач.] – С. 13–28.
11. **Шевельов Ю.** Життя і праця Василя Сімовича / Ю. Шевельов // Слово. – 1992. – Ч. 1 (46). – С. 6–7.

Надійшла до редколегії 07.03.2014